

Piotr Niczyporuk

Bankierzy w *Żywotach cesarów* Swetoniusza

STRESZCZENIE

Swetoniusz w swoich *Vita divi Augusti* przytoczył cztery terminy będące w użyciu w starożytnym Rzymie, a określające bankierów: *argentarii*, *mensarii*, *nummularii* oraz *coactores argentarii*. Historyk, opisując życie cesarza Augusta, przytaczał pogłoskę, że dziadek cesarza Augusta trudnił się działalnością lichwiarską. Jednakże we fragmentach autorstwa Swetoniusza opisującego genealogię Augusta został użyty termin *argentarius*, który niewątpliwie oznaczał bankiera prowadzącego w sposób profesjonalny swoje operacje na Forum lub w innym miejscu publicznym. Zatem przodkowie princepsa prowadziliby wyspecjalizowaną działalność nadzorowaną ze strony urzędników i podlegającą specjalnym obowiązkom. O tym świadczy chociażby to, że ojciec Augusta Gajusz Oktawiusz cieszył się powszechnym poważaniem. Również niezamierzone porównanie przez Kasjusza z Parmy dziadka princepsa do *mensarii* czy *nummularii* może potwierdzać tezę, że nie był on ani wekslarzem, ani lichwiarzem. Także wśród przodków cesarza, a dokładnie cesarza Wespazjana, znajdują się inni bankierzy określani jako *coactores argentarii*, których działalność była związana ze sprzedażą aukcyjną. Takim właśnie bankierem był jego ojciec i dziadek. Swetoniusz znał zatem różne terminy używane w starożytnym Rzymie na określenie zawodu bankierskiego.

Słowa kluczowe: banki, czynności bankowe, operacje bankowe, bankierzy, Swetoniusz, pożyczka, depozyt

Piotr Niczyporuk

Bankers in *The Twelve Caesars* by Suetonius

ABSTRACT

In his *Vita divi Augusti*, Gaius Suetonius quoted four terms which were in use in ancient Rome and referred to bankers: *argentarii*, *mensarii*, *nummularii* and *coactores argentarii*. In his description of the life of Emperor Augustus, the historian mentions the rumour that the Emperor's grandfather was engaged in usury. However, in the excerpts focusing on the genealogy of Augustus, Suetonius applied the term *argentarius*, which undoubtedly denoted a banker running his operations, in a professional manner, in the Forum or in another public place. Thus, the ancestors of the princeps could have been involved in specialised activities, supervised by officials and subject to particular obligations. This assumption is corroborated, among others, by the fact that the Emperor's father, Gaius Octavius, enjoyed general public esteem. Similarly, the unintended comparison, by Cassius of Parma, of the princeps' grandfather to *mensarii* or *nummularii* may confirm the hypothesis that he was neither a money-changer nor a moneylender.

Among the ancestors of other emperors, such as Emperor Vespasian, there were also bankers referred to as *coactores argentarii* who conducted auction-related activities, and this is exactly the type of banking activity that his father and grandfather were involved in.

Therefore, Suetonius was aware of various terms used in ancient Rome to describe the banking profession.

Keywords: banking, banks, Swetoniusz, bankers, loan, deposit

W starożytnym Rzymie działalność bankierska odgrywała doniosłą rolę od III w. p.n.e. do III w. n.e., czyli w okresie największego rozwoju handlu i operacji finansowych¹.

W starożytnym Rzymie na określenie zawodu bankierskiego początkowo najczęściej w źródłach spotyka się dwojakiego rodzaju nazewnictwo: greckie *trapezitae*², zaś łacińskie *argentarii*. Występuje również i inna terminologia używana na określenie podmiotów zajmujących się działalnością bankierską:

¹ J. Marquardt, *De l'organisation financière chez les Romains*, [w:] *Manuel des antiquités romaines*, t. 10, Paris 1888, s. 78 i n.; A. Deloume, *Les manieurs d'argent a Rome*, Paris 1892, s. 6 i n.; T. Frank, *Storia economica di Roma* (trad. it.), Firenze 1924, s. 211 i n.; *idem*, *An Economic Survey of Ancient Rome*, Paterson, New Jersey 1959; M. Rostovzeff, *Storia economica e sociale dell'impero romano* (trad. it.), Firenze 1946, s. 214 i n., 216 i n.; R.H. Chico, *Función y origen de los 'Argentarii'*, *Anuario de Estudios Sociales y Juridicos*, nr 6/1977, s. 105 i n.; G. Maselli, *'Argentaria'. Banche e banchieri nella Roma repubblicana. Organizzazione prosopografia terminologia*, Bari 1986, *passim*; J. Andreau, *La vie financière dans le monde romain. Les métiers des maniers d'argent (IV e siècle au J.C. – III e siècle ap. J.C.)*, Roma 1987, s. 5 i n.; *idem*, *Les comtes bancaires en nature*, *Index*, nr 15/1987, s. 413 i n.; A. Bürge, *Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens*, *ZSS*, nr 104/1987, s. 463 i n.; M.A. Peñalver Rodriguez, *La banca en Roma*, [w:] *Estudos en Homenaje al Profesor Juan Igliesias*, t. III, red. J. Roset Esteve, Madrid 1988, s. 1531 i n.; A. Petrucci, *'Mensam exercere'. Studi sull'impresa finanziaria romana (II sec. a. C. – metà del III sec. d.C.)*, Napoli 1991, s. 6 i n.; *idem*, *Qualche riflessione sulla possibile configurazione di un 'diritto bancario' romano nell'età commerciale (età del III secolo a.C. – età del III secolo d.C.)*, *Studi Senesi*, nr 15/2005, s. 71–85; P. Niczyporuk, A. Talecka, *Банковская деятельность в древнем Риме и директивы Европейского Союза*, [w:] *„Римское частное и публичное право: многовековой опыт развития европейского права“. Материалы заседания IV международной конференции, Москва – Иваново – Суздаль 25–30 июня 2006 г.*, Иваново 2006, s. 189 i n.; *eisdem*, *Rzymska antyczna bankowość wspólnym dziedzictwem Europy*, [w:] *Pieniądz – symbol – władza – wojna – wspólne dziedzictwo Europy, Białoruś – Estonia – Litwa – Łotwa – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina. Studia i materiały*, red. K. Filipow, Augustów–Warszawa 2010, s. 28 i n.

² Zob. M. Voigt, *Über die Bankiers die Buchführung und die Litteralobligation der Römer*, Leipzig 1887 [Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 1 (1887), nr 7], s. 3; R. Beigel, *Rechnungswesen und Buchführung der Römer*, Wiesbaden 1904 (przedruk 1968), s. 207; R. Bogaert, *Les origines antiques de la banque de dépôt. Une mise au point accompagnée d'une esquisse des opérations de banque en Mésopotamie*, Leiden 1966, s. 142 i n.; *idem*, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leiden 1968, s. 40 i n. Zob. także L. Mitteis, *Trapezitika*, *ZSS*, nr 19/1899, s. 198, a szczególnie s. 199 i n.; L. Nadjo, *L'argent et les affaires à Rome des origines au IIe siècle avant J.-C. Étude d'un vocabulaire technique*, Paris 1989, s. 211; J. Andreau, *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge 2004, s. 30 i n.; B.M. Кравец, О.О. Кравец, *Західноєвропейський бізнес: Становлення і сучасність*, Київ 2003, s. 57 i n.; М. Сайко, Аргентарії, менсарії, нуммулярії... (банкіри античного Риму і їхні основні операції), *Питання стародавньоїта середньовічної історії (Збірник наукових праць)* 2 (26)/2008, s. 47; M. Mielczarek, *O teorii pieniądza i praktyce instytucji banku w starożytnej Grecji doby klasycznej*, [w:] *Pieniądz i banki – wspólnota dziejów. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Słowacja – Ukraina. Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2002, s. 12.

*mensarii, mensularii, nummularii, coactores, coactores argentarii, stipulatores argentarii, collectarii*³. Ponadto niektórzy badacze sugerują, że do tego katalogu należy dodać także termin *fererator*⁴. Rzymianie mieli zatem rozbudowaną terminologię na określenie osób zajmujących się działalnością bankierską, szczególnie w okresie największego rozwoju handlu i operacji finansowych (III w. p.n.e.–III w. n.e.).

W okresie prawa klasycznego możemy znaleźć wzmianki w rzymskiej literaturze nieprawniczej o osobach zajmujących się działalnością bankierską. W szczególności Swetoniusz, opisując życie cesarza Augusta, przytaczał pogłoskę, że dziadek cesarza Augusta był bankierem określanym terminem *argentarius*.

Suet., *Vita divi Augusti 2: ... At Gaius eiusque posterii, seu fortuna seu voluntate, in equestri ordine constiterunt usque ad Augusti patrem. Proavus Augusti secundo Punico bello stipendia in Sicilia tribunus militum fecit Aemilio Papo imperatore. Avus municipalibus magistris contentus abundante patrimonio tranquillissime senuit. Sed haec alii; ipse Augustus nihil amplius quam equestri familia ortum se scribit vetere ac locuplete, et in qua primus senator pater suus fuerit. M. Antonius libertinum ei proavum exprobrat, restionem e pago Thurino, avum argentarium. Nec quicquam ultra de paternis Augusti maioribus repperi.*

³ Szerzej na temat terminologii używanej w źródłach na określenie podmiotów zajmujących się działalnością, bankierską zob. G. Maselli, 'Argentaria...', *op. cit.*, s. 138 i n.; M.A. Peñalver Rodriguez, *op. cit.*, s. 1534; S. Balbini De Caro, *La banca a Roma*, Roma 1989, s. 55 i n.; J. Andreau, *Commerce and Finance*, [w:] *The Cambridge Ancient History*, t. XI, *The High Empire, A.D. 70–192*, Cambridge 2000, s. 173 i n.; A. Földi, *Dubbi e ipotesi in tema della terminologia relativa ai banchieri romani*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, t. I, Warszawa 2000, s. 207 i n.; A. Petrucci, *Profili giuridici delle attività e dell'organizzazione delle banche romane*, Torino 2002, s. 15 i n.; *idem*, *Qualche riflessione...*, *op. cit.*, s. 71–85; *idem*, *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori I*, Torino 2007, s. 155 i n.; *idem*, *L'impresa bancaria: attività, modelli organizzativi funzionamento e cessazione*, [w:] *Diritto commerciale romano. Profilo storico*, red. P. Cerami, A. Di Porto i A. Petrucci, Torino 2010, s. 100. Por. także L. Schmitz, 'Mensarii', 'Mensularii', or 'Nummularii', [w:] *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, red. J. Murray, London 1875, s. 750; *idem*, 'Argentarii', [w:] *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities...*, *op. cit.*, s. 130; J. Oehler, 'Argentarii' (1), *RE*, nr 2/1895, szp. 706–710; P. Habel, 'Argentarii' (2), *RE*, nr 2/1895, szp. 710–711; M. Talamanca, 'Argentarii', *NNDI*, nr 1–2/1957, s. 940 i n.

⁴ Szerzej zob. A. Bürge, *Vertrag und personale Abhängigkeiten in Rom der späten Republik und den früherer Kaiserzeit*, *ZSS*, nr 97/1980, s. 114 i n.; *idem*, *Fiktion und Wirklichkeit...*, *op. cit.*, s. 495 i n.; a z polskiej literatury A. Pikulska-Robaszekiewicz, *Lichwa w państwie i prawie republikańskiego Rzymu*, Łódź 1999, s. 21 i n.

We fragmencie opisującym przodków Augusta historyk stwierdził, że posiada jedynie fragmentaryczne informacje w tej materii. Zdaniem Swetoniusza pewnym było jedynie ekwickie pochodzenie princepsa. Z wiadomości zebranych przez historyka wynika, że wszyscy przodkowie Augusta piastowali mało prestiżowe urzędy publiczne i godności wojskowe. Natomiast przeciwnicy polityczni, jak chociażby Marek Antoniusz, zarzucali mu niskie, a nawet nieekwickie pochodzenie. Pradziadek Augusta miałby być wyzwolencem, powroźnikiem ze wsi Turium, a dziadek wekslarzem⁵. Jednakże we fragmencie Swetoniusza został użyty termin *argentarius*, który niewątpliwie oznaczał bankiera prowadzącego w sposób profesjonalny swoje operacje na Forum lub w innym miejscu publicznym⁶. W źródłach jurydycznych i rzymskiej literaturze nieprawniczej wykorzystywano go, by przede wszystkim ukazywać szczególne obowiązki ciężące na bankierach⁷. Terminem *argentarii* posługiwali się juryści także w celu określenia konieczności ich udziału w życiu społecznym z punktu widzenia użyteczności publicznej⁸. Również obowiązek dokonywania wpisów w *codices rationum*⁹, szczególna procedura przy kompensacji¹⁰ czy nadzór ze strony państwa był przynależny tej kategorii bankierów¹¹.

W innym miejscu historyk przytoczył opinie współczesnych o działalności bankierskiej prowadzonej przez przodków Augusta.

Suet., *Vita divi Augusti* 3: *C. Octavius pater a prinipio aetatis et re et existimatione magna fuit, ut equidem mirer hunc quoque a nonnullis argentarium atque etiam inter divisores operasque compestris proditum; amplis enim innutritus opibus, honores et adeptus est facile et egregie administravit.*

Swetoniusz stwierdzał, że ojciec Augusta Gajusz Oktawiusz cieszył się powszechnym poważaniem i posiadał dostateczne zabezpieczenie finansowe. Dziwił się więc historyk na tle tych okoliczności, że wielu pisarzy

⁵ Termin „wekslarz” występuje w tłumaczeniach filologicznych – por. Gajus Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty cesarów*, przeł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.

⁶ Zob. P. Niczyporuk, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, Białystok 2013, s. 37 i n.

⁷ D. 2, 13, 13.

⁸ D. 16, 3, 8.

⁹ D. 2, 13, 4 pr.; D. 2, 13, 10 pr.

¹⁰ G. 4, 61–68.

¹¹ D. 1, 12, 2.

posądzało rodzica pierwszego princepsa o przynależność do bankierów, agentów wyborczych czy wręcz pośredników politycznych. Przypuszczalnie *argentarii* nie cieszyli się wtedy powszechnym zaufaniem i stąd zdziwienie Swetoniusza, jak można było zaliczyć w poczet takich ludzi ojca Oktawiana Augusta. Także historyk w innym miejscu *Vita divi Augusti* przytaczał pewien incydent związany z terminem *argentarius*, który miał miejsce w Rzymie w okresie rządów cesarza Augusta.

Suet., *Vita divi Augusti* 70: *Nam et proscriptionis tempore ad statuam eius ascriptum est: „Pater argentarius, ego Corintharius”, cum existimaretur quosdam propter vasa Corinthia inter proscriptos curasse referendos.*

W czasie proskrypcji na posągu Oktawiana Augusta dopisano rzekomą wypowiedź cesarza, że ojciec jego był bankierem (*argentarius*), zaś on sam kazał siebie nazywać *Koryntiarus*. Ten żart był podobno związany z zamiłowaniem do kosztownych sprzętów, a w szczególności naczyń korynckich. Zatem w czasie proskrypcji, gdy miał umieścić pewne osoby na liście proskrybowanych, w akcie zemsty pojawił się taki napis na posągu Oktawiana Augusta. Stanowił on swego rodzaju posądzenie, że proskrybował niewinnych po to, aby zdobyć ich wazy korynckie. Można zatem zauważyć, że *argentarii* nie cieszyli się zaufaniem społecznym i w związku z tym nawet Swetoniusz zauważył, że określenie w ten sposób przodka pierwszego princepsa miało na celu dyskredytację jego dobrego imienia w oczach obywateli Rzymu. Ponadto wypowiedź historyka dowodzi, że owi bankierzy byli znani w czasach panowania Oktawiana Augusta. Jednakże wcześniejszy fragment *Vita divi Augusti* może być pomocny w głębszej analizie społecznego postrzegania działalności bankierskiej przez starożytnych Rzymian.

Suet., *Vita divi Augusti* 4, 4: *... Cassius quidem Parmensis quadam epistola non tantum ut pistoris, sed etiam ut nummulari nepotem sic taxat Augustum: Materna tibi farinast ex crudissimo Ariciae pistrino: hanc finxit manibus collybo decoloratis Nerulonensis mensarius.*

Historyk przytacza list Kasjusza z Parmy, w którym obelżywie obrażał on przodków Augusta. Autor listu twierdził, że dziadkiem princepsa był wekslarz z Nerulum, który ożenił się z córką piekarza z Arycji i z tego małżeństwa urodził się ojciec Augusta. Fragment autorstwa Swetoniusza może być wskazówką, że terminów *mensarii* oraz *nummularii* używano zamiennie.

Przypuszczalnie nie byli oni ani wekslarzami ani lichwiarzami. Ponadto widoczny w tym fragmencie termin *nummularius* może sugerować kilka hipotez. Być może obu słów używano zamiennie, gdyż zarówno *nummularii*¹², jak i *mensarii* zajmowali się działalnością bankierską w imieniu i na rzecz państwa. Dziadek Augusta byłby osobą szanowaną powszechnie, bankierem publicznym. Prowadziłby działalność bankierską w imieniu i na rzecz państwa. Swetoniusz sam przyznawał, iż zebrał jedynie fragmentaryczne informacje o przodkach Oktawiana Augusta (Suet., *Vita divi Augusti* 2). Natomiast ciekawą wzmiankę o *nummularii* odnajdujemy u Swetoniusza w żywocie Galby, która może niejako potwierdzać dotychczasowe rozważania.

Suet., *Vita Galba* 9. *Per octo annos varie et inaequaliter provinciam rexit, primo acer et vehemens et in coercendis quidem delictis vel immodicus. Nam et nummulario non ex fide versanti pecunias manus amputavit mensaeque eius adfixit, et tutorem, quod pupillum, cui substitutus heres erat, veneno necasset, cruce adfecit; implorantique leges et civem Romanum se testificant, quasi solacio et honore aliquo poenam levaturus, mutari multoque praeter ceteras altiozem et dealbatam statui cruce iussit. Paulatim in desidiam segnitiemque conversus est, ne quid materiae praerberet Neroni, et ut dicere solebat, quod nemo rationem otii sui reddere cogeretur.*

Przez osiem lat (od 60 do 68 r. n.e.) Galba sprawował rządę prowincji w sposób zmienny i kapryśny. Najpierw był ostry i gwałtowny, wręcz nieumiarkowanie surowy w karaniu występków. Na przykład, gdy pewien bankier (*nummularius*) nieuczciwie zmieniał pieniądze, obciął mu ręce i kazał je przybić do stołu owego bankiera. Zatem od osoby wykonującej tego rodzaju operacje wymagano uczciwości i rzetelności.

Poparciem tej tezy może być fragment Festusa.

Fest., s. v. *Mensari*, L. 112: *Mensari nummulari*.

Gramatyk w celu wyjaśnienia terminu *mensarii* odwołał się do tożsamego jego zdaniem słowa *nummularii*. Przypuszczalnie Festus oddał w swym dziele tendencję funkcjonującą do III w. n.e. W tym to okresie jako bankierów

¹² Por. P. Niczyporuk, A. Talecka, *Nummularii jako strażnicy jakości monety w starożytnym Rzymie*, [w:] *Psucie pieniądza w Europie Środkowo-Wschodniej od antyku po czasy współczesne. Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Słowacja – Ukraina. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*, Warszawa 2006, s. 23–30.

publicznych postrzegano *mensarii* oraz *nummularii*. Oni to właśnie zajmowali się działalnością bankierską w imieniu i na rzecz państwa i byli urzędnikami państwowymi budzącymi powszechny szacunek. Natomiast porównanie ich z pogardzanymi profesjami albo nazywanie ich po prostu pogardliwie wekslarzami czy lichwiarzami nie licuje z godnością ich urzędu. Także *argentarii* byli profesjonalnymi bankierami prowadzącymi swoje operacje finansowe na Forum lub w innych miejscach publicznych, a nie wekslarzami. Zatem przodkowie Augusta byli co najmniej wyspecjalizowanymi bankierami czy wręcz urzędnikami świadczącymi usługi w imieniu i na rzecz państwa. Ponadto princeps ceniał uczciwych bankierów prowadzących zgodnie z prawem swoje operacje, o czym świadczy inny fragment pochodzący od Swetoniusza.

Suet., *Vita divi Augusti* 39: *Impetratisque a senatu decem adiutoribus unum quemque equitum rationem vitae reddere coegit atque ex improbatis alios poena, alios ignominia notavit, plures admonitione, sed varia. Lenissimum genus admonitionis fuit traditio coram pugillarum, quos taciti et ibidem statim legerent; notavitque aliquos, quod pecunias levioribus usuris mutuati graviore faenore collocassent.*

Historyk mówi o postępowaniu princepsa wobec ekwitów, których karał niesławą za różnego rodzaju występki. Cesarz regularnie przeprowadzał przeglądy centurii jeźdźców, korzystając z pomocy dziesięciu wybranych senatorów¹³. Do stanu ekwitów należeli m.in. bankierzy¹⁴, a wobec tego postępowanie Oktawiana Augusta miało u podłoża istotne przyczyny społeczne. Cesarz pozbawiał dobrego imienia (*ignominia*¹⁵), za

¹³ Zob. A. Tarwacka, 'Censoria potestas' Oktawiana Augusta, *Zeszyty Prawnicze*, nr 11, 1/2011, s. 359 i n.; eadem, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. 318 i n.

¹⁴ A. Bürge, *Vertrag und personale Abhängigkeiten in Rom der späten Republik und den früher Keiserzeit...*, *op. cit.*, s. 114 i n.; idem, *Fiktion und Wirklichkeit...*, *op. cit.*, s. 495 i n.

¹⁵ August nie był cenzorem, lecz wykonywał pewne działania, które były tożsame z tymi podejmowanymi przez cenzorów. Zob. A. Tarwacka, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie...*, *op. cit.*, s. 329 i n. *Ignominia* należy odróżnić od *infamia*. Por. A.H.J. Greenidge, 'Infamia'. *Its Place in Roman Public and Private Law*, Oxford 1894 (przedruk: Aalen 1977), s. 23 i n.; M. Kaser, 'Infamia und ignominia in den römischen Rechtsquellen', *ZSS*, nr 73/1956, s. 220–278; B. Sitek, 'Infamia' w ustawodawstwie cesarzy rzymskich, Olsztyn 2003, s. 244; J.G. Wolf, Das Stigma 'ignominia', *ZSS*, nr 126/2009, s. 55 i n.; idem, *Lo stigma dell'ignominia*, [w:] «Homo, caput, persona». *La costruzione giuridica dell'identità nell'esperienza romana*, red. A. Corbino, M. Humbert, G. Negri, Pavia 2010, s. 491 i n.; a także W. Mossakowski, *Działalność cenzorów w zakresie ochrony dobrych obyczajów w Rzymie*, [w:] 'Crimina et mores'. *Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie*, red. M. Kuryłowicz, Lublin 2001, s. 113 i n.

uprawianie przez *equites* procederu pożyczania pieniędzy u innych na niższy procent, a tym samym udzielania pożyczek na wyższe oprocentowanie. Pożyczki te były pożyczkami krótkoterminowymi, udzielanymi na kilka miesięcy lub najdłużej na rok. Gdy bankier pożyczał nie własne pieniądze, lecz z powierzonych mu kapitałów, mógł to czynić wyłącznie na krótki okres, co powodowało ograniczenie ogólnej liczby udzielonych przez niego pożyczek¹⁶.

Ponadto należy wskazać, że w starożytnym Rzymie znano pożyczki bezprocentowe, o czym czytamy u Swetoniusza.

Suet., *Vita Tiberi* 48: *Publice munificentiam bis omnino exhibuit, proposito milies sestertium gratuito in trienni tempus et rursus quibusdam dominis insularum, quae in monte Caelio deflagrant, pretio restituto. Quorum alterum magna difficultate nummaria populo auxilium flagitante coactus est facere, cum per senatus consultum sanxisset, ut faeneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores totidem aeris alieni statim soluerent, nec res expediretur; alterum ad mitigandam temporum atrocitatem.*

Historyk omawiał tu przyczyny i przebieg ostrego kryzysu finansowego w 33 r. n.e.¹⁷, który był spowodowany zadłużeniem obywateli oraz nieurodzajem w rolnictwie¹⁸. Wówczas to Tyberiusz uruchomił część rezerw skarbu cesarskiego celem udzielenia bezprocentowych pożyczek najbardziej potrzebującym i w ten sposób załagodził w pewnym stopniu sytuację. Co prawda nie była to pożyczka bankierska, lecz prawdopodobnie była to olbrzymia operacja finansowa, która nie mogła odbyć się bez ich udziału.

W II połowie II w. p.n.e. pojawiło się kilka istotnych zmian w prowadzeniu działalności bankierskiej. *Argentarii*, którzy do tej pory zajmowali się przyjmowaniem depozytów, zaczęli brać również regularny udział w sprzedażach aukcyjnych. Podczas aukcji bankierzy mogli udzielać pożyczek

¹⁶ Plaut, *Curculio*, 71–79.

¹⁷ O kryzysie oprócz Swetoniusza informował także Tacitus (*Ann.* 6, 16–17) i Cassius Dio (*Historia romana* 58, 21).

¹⁸ W.F. Alen, *The Monetary Crisis in Rome*, *TAPA*, nr 18/1887, s. 5 i n.; T. Frank, *The Financial Crisis of 33 A.D.*, *The American Journal of Philology*, No. 56/1935, s. 336 i n.; H. Bellen, *Die Krise der italienischen Landwirtschaft unter Kaiser Tiberius (33 n. Ch.) Ursachen – Verlauf – Folgen*, *Historia*, nr 25/1976, s. 217 i n.; A. Kunisz, *Mennictwo w cesarstwie rzymskim w I wieku n.e.*, Katowice 1978, s. 26 i n.; M.K. Thornton, R.L. Thornton, *The Financial Crisis of A.D. 33: A Keynesian Depression?*, *The Journal of Economic History*, No. 50/1990, s. 655 i n.; B. Bartlett, *How Excessive Government Killed ancient Rome*, *Cato Journal*, No. 14/1994, s. 293.

nabywcom rzeczy sprzedawanych na licytacji. Stali się więc swego rodzaju wyspecjalizowanymi pośrednikami finansowymi. W I w. p.n.e. pojawili się *coactores argentarii*, którzy byli jednocześnie poborcami i bankierami wymieniającymi pieniądze. Zatem w rękach jednej i tej samej osoby skupione zostały kompetencje wyspecjalizowanego pośrednika finansowego, którego obecność była związana z przeprowadzaną sprzedażą aukcyjną. Przez wiele lat utrzymywał się pogląd, że pierwszym znanym *coactor argentarius* był dziadek Wespazjana, Titus Flavius Petro¹⁹.

Suet., *Vita divi Vespasiani* 1, 2: *T. Flavius Petro, municeps Reatinus, bello civili Pompeianarum partium centurio an evocatus, profugit ex Pharsalica, acie domumque se contulit, ubi deinde venia et missione impetrata coactiones argentarias factitavit. Huius filium, cognomine Sabinus, expers militiae (etsi quidem eum primipilarem, nonnulli, cum adhuc ordiens duceret, sacramento solutum per causam valitudinis tradunt) publicum quadragesimae in Asia egit; manebantque imagines a civitatibus ei positae sub hoc titulo: ΚΑΛΩC ΤΕΛΩΝΗCΑΝΤΙ. Postea faenus apud Helvetios exercuit ibique diem obiit superstitibus uxore Vespasia Polla et duobus ex ea liberis.*

Zgodnie z przekazem historyka protoplasta cesarza pochodzący z Reate został zwolniony z wojska i ułaskawiony po bitwie pod Farsalos. Prawdopodobnie dziadek Wespazjana walczył po stronie przeciwników Cezara. Po zwolnieniu z wojska Titus Flavius Petro zajął się operacjami bankierskimi przeprowadzanymi w związku z licytacjami publicznymi. W związku z działalnością jego syna jako poborcy w Azji miał kilka posagów z greckimi dziękczynnymi napisami. Swetonius przekazał, że Titus Flavius Sabinus w kraju Helwetów pożyczał pieniądze na procent (Suet., *Vita divi Vespasiani* 1, 2), a zatem wykonywał operacje, które by można nazwać bankierskimi²⁰.

Jak dowodziła S. Balbini De Caro²¹, dopiero po bitwie pod Farsalos, od 48 r. p.n.e. rozwinęła się działalność *coactor argentarius*. Skoro Lucius Munius z Reate był już *coactor argentarius*, a nie tylko *coactor*, to *coactores argentarii* musieli pojawić się już w początkach I w. n.e.²². Na pewno funkcjonowali

¹⁹ J. Andreau, *La vie financière dans le monde romain...*, op. cit., s. 139 i n.

²⁰ A. Bürge, *Fiktion und Wirklichkeit...*, op. cit., s. 477 i n.

²¹ S. Balbini De Caro, op. cit., s. 30.

²² Przypuszczalnie ojciec Horacego wykonywał swoje czynności zatem jako *coactor argentarius* (A. Wójcik, *Talent i sztuka. Rzecz o poezji Horacego*, Wrocław 1986, s. 12). Działo się tak dlatego, że wielu romanistów nietrafnie interpretowało źródła, a przede wszystkim inskrypcje nagrobne (J. Andreau, *Banking and*

w Rzymie i w miastach italskich w kolejnych dwóch wiekach. Zachowała się nawet wzmianka w *Digestach*²³ dotycząca *coactor argentarius*.

Natomiast można znaleźć wiele informacji o aukcjach i o obecności osób dokonujących operacji bankierskich w inskrypcjach oraz dokumentach praktyki prawniczej. Inskrypcje z Praeneste²⁴, Atiny z Lacjum (I w. n.e.), Tusculum²⁵, Tivoli (II w. n.e.) czy Wejów²⁶ zawierają informację o tej grupie bankierów²⁷. Natomiast dokumenty praktyki prawniczej pochodzące z archiwów Lucjusza Ceciliusza Jukundusa czy Sulpicjuszów²⁸ potwierdzają istnienie osób zajmujących się działalnością bankierską zwanych *coactores argentarii*²⁹. Tabliczki Jukundusa dotyczą transakcji zawartych pomiędzy 27 a 62 r. n.e.³⁰. Zatem powyższe rozważania potwierdzają, że *coactores argentarii* podej-

Business in the Roman World..., op. cit., s. 48). Fragmenty, w których byli wymieniani *coactores argentarii*, przypisywali osobom, które wykonywały działalność jedynie jako *coactores*. Można zauważyć, że ci ostatni byli cennymi pomocnikami *argentarii*, szczególnie podczas aukcji.

²³ D. 40, 7, 40, 8. Zob. P. Niczyporuk, op. cit., s. 62.

²⁴ CIL. XIV, 2886: *L. Domitio / Agathemer(o) / Paridis / lib(erto) a VII / Caesares / Argentar(io) / coactori / L. Domitius / Epictetus / et Curtia / Euphrantis / Fortunae / Primigen(iae) d(ono) d(ederunt) / L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)*.

²⁵ CIL. XIV, 2744.

²⁶ CIL. VI, 8728 (= XI, 3820 = ILS, 7506): *D(is) M(anibus) / M. Ulpio Aug(usti) lib(erto) Martiali / coactori argentario / Caesaris n(ostri) / Ulpia Martina filia*.

²⁷ Por. A. v. Premerstein, 'Coactor', *RE*, nr 7/1900, szp. 126; J. Andreau, *La vie financière dans le monde romain...*, op. cit., s. 132 i n.; S. Balbini De Caro, op. cit., s. 27.

²⁸ Wśród ostatnio publikowanych prac por.: L. Bove, *Documenti di operazioni finanziarie dall'archivio dei Sepulci. Tabulae Pompeianae di Murécine*, Napoli 1984, s. 76, 97; J. Andreau, *La vie financière dans le monde romain...*, op. cit., s. 163; *idem*, *Affaires financières à Pouzolles au Ier siècle après J.C. Les tablettes de Murécine*, *Revue des Études Anciennes*, nr 72/1994, s. 52; A. Brüge, *Fiktion und Wirklichkeit...*, op. cit., s. 486; A. Petrucci, 'Mensam exercere...', op. cit., s. 299; P. Göschler, *Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und berkulanensischen Urkunden*, Berlin 1997, s. 22 i 65; G. Camodeca, *L'archivio puteolano dei Sulpicii*, t. I, Napoli 1992, s. 29 i n. i *idem*, *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum (TPSulp.)*, t. I, Roma 1999, s. 25. Por. także É. Jakab, *Vertragspraxis und Bankgeschäfte im antiken Puteoli: TPSulp. 48 neu interpretiert*, [w:] *Pistoi dia tèn technèn. Bankers, loans and archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert*, *Studia Hellenistica*, nr 44/2008, s. 321; T. Terpstra, *Roman Law, Transaction Costs and the Roman Economy: Evidence from the Sulpicii Archive*, [w:] *Pistoi...*, op. cit., s. 345.

²⁹ L. Cecyliusz Jucundus był to *coactor argentarius*, który wykonywał swój zawód od panowania Tyberiusza do Nerona. Zaliczono go często, jak również jego przodka Feliksa, nawet do *coactores* czy do *argentarii* – A. Petrucci, 'Mensam exercere'..., op. cit., s. 299, przyp. 151 wraz z dalszą cytowaną literaturą. Zob. także J. Andreau, *Banking and Business in the Roman World...*, op. cit., s. 35 i n.

³⁰ J. Andreu, *Les affaires de Monsieur Jucundus*, Roma 1974, s. 103 i n.; N. Donadio, *Le auctiones private all'epoca di Plauto. Consuetudini, regole, pratiche delle vendite all'asta nel mondo romano e loro tracce nella palliata latina*, [w:] *Diritto e teatro in Grecia e a Roma*, red. E. Cantarella, L. Gagliardi, Milano 2007, s. 136, przyp. 34.

mowali operacje bankierskie. Byli więc bankierami, a ich działalność miała związek ze sprzedażą aukcyjną.

M.A. Peñalver Rodriguez uważał, że *coactores argentarii* można zaliczyć do bankierów publicznych³¹. Swoją opinię oparł na fragmencie D. 40, 7, 40, 8.

D. 40, 7, 40, 8 (*Scaevola vincensimo quarto digestorum*): *Argentarius coactor cum paene totam fortunam in nominibus haberet, servis actoribus libertatem ita dedit: „quisquis mihi heres erit, si Dama servus meus actus sui, qui agitur nomine eius et Pamphili conservi sui, heredi meo rationes reddiderit pariaque fecerit a die mortis meae intra mensem sextum, liber esto”. Quaesitum est, an haec verba „pariaque fecit” ad omnia nomina pertineant exceptis perditis, ut hoc significant „si omnem pecuniam ab omnibus exegerint et heredi solverint vel eo nomine satisfecerint” et, si in exactione nominum cessaverint intra sex menses, libertas illis non competat. Respondit manifestam esse condicionem verbis testamenti supra scriptis positam: igitur ita demum liberos fore, si aut ei pareant aut per heredem stet, quo minus pareant.*

Jurysta odnosił się do bankiera, rozważając wyzwolenie niewolnika w testamencie z zastrzeżeniem warunku. Z tego fragmentu nie wynika, by *coactor argentarius* był bankierem publicznym. Główny problem, który omawiał Scaevola, to czy niewolnik uzyska wolność tylko wtedy, gdy wypełni bezwzględnie zastrzeżony w testamencie warunek. Musiał on w ciągu sześciu miesięcy od śmierci spadkodawcy, w naszym przypadku był nim *coactor argentarius*, zebrać wszystkie pieniądze należne od dłużników oraz zapłacić je spadkobiercy. Jeśli tego nie uczynił, nawet dając zabezpieczenie, nie uzyskiwał wolności. Można zatem domniemywać, że *coactor argentarius* prowadził operacje finansowe na własne ryzyko, a wynikiem tego były wierzytelności, o których wspominał jurysta. Był więc niewątpliwie bankierem prywatnym. Zatem przodek cesarza Wespazjana prowadził działalność bankierską. Nawet jeśli nie był swego rodzaju bankierem publicznym, czy nawet pochodził z niższej warstwy społecznej, to prowadził swoje operacje w związku z licytacjami publicznymi. Natomiast jego syn, ojciec imperatora, pomimo że pożyczał pieniądze na procent (Suet., *Vita divi Vespasiani* 1, 2), zasłużył na dziękczynne napisy. Można uznać, że cesarz Wespazjan wywodził się z bankierskiej rodziny, a przynajmniej z takiej *familia*, której przedstawiciele wykonywali operacje, które by można nazwać bankierskimi.

³¹ M.A. Peñalver Rodriguez, *op. cit.*, s. 1534.

Swetoniusz w swoich *Vita divi Augusti* przytoczył cztery terminy będące w użyciu w starożytnym Rzymie na określenie zawodu bankierskiego, a mianowicie: *argentarii*, *mensarii*, *nummularii* oraz *coactores argentarii*. W okresie największego rozwoju handlu i operacji finansowych (III w. p.n.e.–III w. n.e.) były one w powszechnym użyciu, co potwierdza analiza źródłowa. Swetoniusz, opisując życie cesarza Augusta, przytaczał pogłoskę, że dziadek cesarza Augusta był bankierem określanym terminem *argentarius*. Ze względu na niskie pochodzenie społeczne princepsa, jego przeciwnicy polityczni na czele z Markiem Antoniuszem zarzucali mu przynależność do rodziny trudniącej się działalnością lichwiarską. Jednakże we fragmentach autorstwa Swetoniusza opisującego genealogię Augusta został użyty termin *argentarius*, który niewątpliwie oznaczał bankiera prowadzącego w sposób profesjonalny swoje operacje na Forum lub w innym miejscu publicznym. Zatem przodkowie princepsa prowadziliby wyspecjalizowaną działalność nadzorowaną ze strony urzędników i podlegającą specjalnym obowiązkom. O tym świadczy chociażby to, że ojciec Augusta Gajusz Oktawiusz cieszył się powszechnym poważaniem i posiadał dostateczne zabezpieczenie finansowe. Dziwił się więc historyk, na tle tych okoliczności, że wielu pisarzy posądzało rodzica pierwszego princepsa o przynależność do osób trudniących się wekslarstwem. Natomiast określenie w ten sposób przodków Augusta miało jedynie na celu dyskredytację jego dobrego imienia w oczach obywateli Rzymu. Również niezamierzone porównanie przez Kasjusza z Parmy dziadka princepsa do *mensarii* czy *nummularii* może świadczyć również, że nie był on ani wekslarzem ani lichwiarzem. Być może przodek Augusta był osobą szanowaną powszechnie, swego rodzaju bankierem publicznym. Rozważania o *nummularii* odnajdujemy u Swetoniusza w żywocie Galby. Zatem historyk znał tę grupę bankierów i identyfikował ich jednoznacznie jako bankierów wykonujących swoje operacje w imieniu i na rzecz państwa.

Także wśród przodków cesarzy, a dokładnie cesarza Wespazjana, znajdują się inni bankierzy określanymi jako *coactores argentarii*, których działalność była związana ze sprzedażą aukcyjną. Takim właśnie znanym bankierem był dziadek Wespazjana, Titus Flavius Petro. Swoje operacje prowadził w związku z licytacjami publicznymi. Jego syn, a ojciec cesarza Wespazjana pożyczal pieniądze na procent, a zatem wykonywał operacje, które by można nazwać bankierskimi. Swetoniusz znał zatem różne terminy używane w starożytnym Rzymie na określenie zawodu bankierskiego.